

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.132.144

Длугош Оксана Іванівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВочИНУ, ЯКИЙ Вчинений у РЕЗУЛЬТАТІ
ЗЛОВМИСНОЇ ДОМОВЛЕНОСТІ ОДНІЄЇ СТОРОНИ З ІНШОЮ СТОРОНОЮ**

У статті розглядаються деякі аспекти підстав і правових наслідків визнання недійсними правочинів, які вчинені у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною. Аналізуються та виокремлюються основні ознаки досліджуваних правочинів. Наводяться правові наслідки визнання аналізованих правочинів недійсними.

Ключові слова: правочин, представництво, дефект волі, зловмисна домовленість, недійсність.

Постановка проблеми. За певних умов досить зручно, а іноді просто необхідно здійснювати в певній мірі свою правоздатність за допомогою інституту представництва через те, що фізичні чи юридичні особи позбавлені здатності або можливості самостійно здійснювати свої права й обов'язки.

Інститут представництва є результатом дії двох головних чинників – фактичної та юридичної потреби у представництві. Фактична потреба у представництві зумовлена необхідністю забезпечити захист осіб, які не можуть самостійно здійснювати права та обов'язки в цивільному обігу. Юридична потреба у представництві зумовлена намаганнями заповнити недостатню правосуб'єктність осіб, які є або мають бути учасниками певних правовідносин [3, с. 4]. Між особою, яку представляють, та третьою особою існує юридичний зв'язок, оскільки права та обов'язки виникають безпосередньо у довірителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблематика правочинів, які вчинені у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, вітчизняними вченими розкривається в контексті досліджень загальної тематики інституту недійсності правочину (дисертації: Н. С. Хатнюк «Заперечні угоди та їх правові наслідки» (2003 р.), Я. М. Романюка «Підстави та цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним (на матеріалах судової практики)» (2010 р.), О. В. Семушиної «Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності» (2010 р.) тощо). Водночас значення теоретичної розробки питань, пов'язаних із недійсністю правочину, вчиненого у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою

стороною, зумовлена як недостатнім науковим дослідженням правознавцями, так і потребами правозастосовної юридичної практики.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування проблемних питань, пов'язаних із визначенням підстав і правових наслідків визнання недійсними правочинів, які вчинені у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із ст. 232 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [12] правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Таким чином, законодавець захищає інтереси особи, яку представляють, даючи їй можливість оспорити вчинений від її імені правочин в разі зловмисної домовленості представника та іншої сторони договору.

Підстава для визнання правочину недійсним, у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, стосується тільки тих правочинів, які вчиняються особою (фізичною або юридичною) не самостійно, а через представника. Так, апеляційний суд Рівненської області ухвалою від 25 квітня 2007 р. залишив без змін рішення Рівненського міського суду від 29 січня 2007 р., яким позивачу було відмовлено у задоволенні позову про визнання договору дарування 23 тис. 500 грн. недійсним. При цьому колегія суддів дійшла висновку про правильність рішення суду першої інстанції, який вказав, що на підставах, передбачених ст. 232 ЦК України, можна визнавати недійсним правочин, якщо існувала зловмисна домовленість представника однієї сторони з другою стороною, а не домовленість між самими сторонами [4].

Слово «зловмисна», що використовується в ст. 232 ЦК України, акцентує саме на навмисних діях представника. Саме тому для визнання правочину недійсним на підставі статті 232 ЦК України необхідним є встановлення умислу в діях представника: представник усвідомлює, що вчиняє правочин всупереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання, а також існує домовленість представника однієї сторони з іншою стороною, через що виникають несприятливі наслідки для довірителя. За відсутності умислу в представника на відносини, що виникли, поширюються правила про договір доручення, а в разі перевищення представником повноважень – правила ст. 241 ЦК України.

У разі вчинення представником невігідного для свого довірителя правочину не в результаті зловмисної домовленості з другою стороною правочину, а внаслідок власної неосвіченості чи недбалості, такий правочин не може бути визнаний недійсним на підставах, передбачених ст. 232 ЦК України, і він створює права й обов'язки, породжені правочином, безпосередньо для довірителя. У такому випадку довіритель може в судовому порядку на підставі ст. 22 ЦК України вимагати від свого представника відшкодування збитків, завданих йому неналежним виконанням представником своїх обов'язків з представництва інтересів довірителя [1, с. 336].

Серед науковців поширеною є думка, що для визнання правочинів недійсними на підставі ст. 232 ЦК України необхідно, щоб домовленість представника з другою стороною була причиною заподіяння шкоди довірителю. Зокрема, З. В. Ромовська зазначає, що зловмисна домовленість – це домовленість зі злим наміром, тобто на шкоду інтересам довірителя [8, с. 382]. Н. С. Хатнюк також вважає, що довірителю наносяться матеріальні збитки. Вони проявляються в різних формах: а) виконання за договором послуг не в повному обсязі; б) предмет договору з якісними та кількісними

недоліками; в) значно менша (більша) вартість майна, яке виступає об'єктом договору; г) іншим учасником договору є небажаний або невідомий контрагент [10, с. 153].

Однак неправильно вважати, що правочин, вчинений у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, обов'язково характеризується певною майновою вигодою для представника чи матеріальною шкодою для довірителя. Зазначені фактори відіграють важливу роль при укладанні таких правочинів, обумовлюючи тим самим відповідну поведінку представника, але елементом складу правочинів вони не є, на що вказують багато дослідників. Так, О. О. Красавчиков пише, що для визнання такого роду правочинів недійсними досить одного факту зловмисної домовленості між представником та іншою стороною незалежно від того, чи була, наприклад, отримана якась вигода цим суб'єктам чи ні [9, с. 260]. Таку ж позицію займає і Верховний Суд України, адже в п. 22 Постанови № 9 зазначається, що немає значення, чи одержав учасник такої домовленості яку-небудь вигоду від здійснення правочину, чи правочин був вчинений з метою завдання шкоди довірителю [5].

Отже, склад правочинів, передбачених ст. 232 ЦК України, не обов'язково повинен характеризуватися певною майновою вигодою для представника чи матеріальною шкодою для довірителя.

Крім того, у випадку вчинення представником правочину від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний недійсним на підставі ст. 232 ЦК України. З цього приводу Верховним Судом України прийнято постанову та сформульовано обов'язкову для всіх судів України правову позицію. Так, у постанові ВСУ від 14 березня 2012 року № 6-5 цс 12 зазначено, що відповідач, продавши на підставі доручення від позивача земельну ділянку своїй дружині під час їхнього шлюбу за ціною, нижчою від ринкової вартості ділянки, фактично уклав договір купівлі-продажу в своїх інтересах та в інтересах своєї сім'ї, оскільки за правилами ст. 60 Сімейного кодексу України земельна ділянка стає об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, тому такий правочин є вчиненим внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною [2].

Аналіз ст. 232 ЦК України не дає відповіді на питання, чи підпадають під дію цієї статті випадки, коли договір укладено в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з представником іншої сторони. Та, оскільки друга сторона може бути представлена як самою особою, так і її представником, то є підстави стверджувати, що якщо одну й другу сторони представляють представники, така зловмисна домовленість може бути і між ними.

У юридичній літературі визначаються основні ознаки правочинів, які вчинені в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною. Так, Я. М. Романюк зазначає, що необхідними ознаками таких правочинів є: а) наявність зловмисної змови між представником потерпілої сторони правочину з другою стороною правочину; б) виникнення негативних наслідків для довірителя; в) дії представника здійснюються в межах наданих йому довірителем повноважень [7, с. 72]. Дещо інші ознаки виділяє Н. С. Хатнюк, яка відзначає, що зловмисна домовленість представника однієї сторони з іншою характеризується такими ознаками: 1) здійснюється лише умисно представником однієї сторони та недобросовісною стороною; 2) вчиняється з метою збагачення за рахунок особи, яку представляють, або

з власних корисливих мотивів контрагента чи представника; 3) воля добросовісної особи не відповідає волевиявленню, вираженого через представника; 4) для сторони, інтереси якої представлялись, настають небажані правові наслідки [10, с. 154].

Найбільш характерними ознаками правочинів, вчинених внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, є: 1) вчинення правочину під час дії інституту представництва; 2) відсутність внутрішньої волі довірителя — воля довірителя підмінюється волею представника; 3) прямий умисел у діях представника та контрагента (його представника), що виявляється у домовленості між ними всупереч інтересам довірителя; 4) відсутність правового значення, чи одержав учасник такої домовленості яку-небудь вигоду від вчинення правочину, чи правочин був вчинений з метою завдання шкоди довірителю; 5) виникнення внаслідок зловмисної домовленості несприятливих, небажаних наслідків для довірителя.

За основними характеристиками правочини, вчинені внаслідок зловмисної домовленості, слід відрізняти від правочинів, вчинених представником з перевищенням наданих йому повноважень або взагалі без таких повноважень.

Передбачені ст. 232 ЦК України підстави для визнання правочину недійсним відсутні, якщо представник вчинив правочин в інтересах свого довірителя без повноважень або за межами наданих йому довірителем повноважень навіть в тому разі, якщо вихід представника за межі повноважень був обумовлений його зловмисною домовленістю з другою стороною правочину. Такий правочин вважатиметься вчиненим від імені та в інтересах довірителя, а отже, створить, змінить або припинить його цивільні права й обов'язки лише тоді, коли довіритель в подальшому схвалить його. У іншому випадку за таким правочином правові наслідки для того, кого представляють, не настають, і правочин може бути визнаний недійсним відповідно до ч. 1 ст. 241, ст.ст. 203, 215 ЦК України. Схвалення довірителем правочину можливе в різних формах: шляхом заяви про це, мовчазною згодою або здійсненням конклюдентних дій, що свідчать про прийняття правочину (наприклад, здійснення платежу чи передача майна згідно з умовами правочину), однак воно повинно бути явно вираженим і вчиненим у розумний строк. Якщо схвалення надійде від довірителя після того, як представник визнає правочин як такий, що вчинений ним особисто і в своїх інтересах, і здійснить необхідні для його виконання дії або приступить до його виконання, таке схвалення юридичного значення мати не буде, і правочин вважатиметься вчиненим представником в своїх інтересах [7, с. 72].

Однак в такій ситуації правочин може вважатися таким, що вчинений представником від власного імені й у своїх інтересах, за наявності наступних умов: а) контрагент сторони, від імені якої діяв представник, погодиться, щоб стороною правочину був сам представник, а не особа, яку він представляв; б) представник в силу своєї правоздатності і змісту правочину може бути стороною конкретного правочину [6, с. 40].

Отже, не можуть визнаватися недійсними за правилами ст. 232 ЦК України правочини, які вчинені представником з перевищенням повноважень, адже у випадку їх несхвалення довірителем, такі правочини породжують відповідні правові наслідки для самого представника, який набуває статус сторони правочину.

Необхідно також відмежовувати представництво, передбачене ст. 232 ЦК України, від інших суміжних правовідносин, які виникають, зокрема, на підставі комісійних договорів. Так, комісіонер зобов'язується вчинити за плату правочин хоч і за рахунок комітента, але від свого імені. У разі відступу від вказівок комітента

застосовуються правила ст. 1017 ЦК України, а не ст. 232 ЦК України. Наприклад, комісіонер, який продав майно за нижчою ціною, зобов'язаний відшкодувати комітентові різницю між погодженою ціною і ціною фактичної реалізації, якщо він не доведе, що не було можливості продати майно за визначеною ціною і продаж за нижчою ціною запобіг би ще більшим збиткам (ч. 3 ст. 1017 ЦК України).

Загалом, в юридичній літературі можна зустріти неоднакове ставлення науковців до складу аналізованих правочинів. Зокрема, у цивілістичній науці немає єдиного підходу щодо того, чим викликана недійсність цих правочинів. Так, на думку Ф. С. Хейфеца, зловмисна домовленість представника однієї сторони з другою як підстава визнання правочину недійсним є різновидом обману, оскільки останній може виходити від третіх осіб, що діють за змовою з контрагентом, внаслідок чого немає необхідності у виділенні її в нормі права [11, с. 98-99]. Однак дослідник не враховує той факт, що представник по суті є стороною правочину, а не третьою особою.

Видається, що неправильно ототожнювати обман з умисними діями представника на шкоду довірителю. Обман здійснюється з метою спонукати учасника правочину вчинити його на вигідних для контрагента умовах. При цьому зловмисну домовленість представника необхідно виділяти в якості самостійної підстави визнання правочину недійсним, адже суб'єкт цивільного обігу, що довіряє представляти кому-небудь свої інтереси, повинен бути упевнений у можливості захисту своїх прав у разі недобросовісних дій його представника.

Крім того, якщо зловмисну домовленість розглядати як різновид обману, то представник в такому разі не буде мати обов'язку відшкодувати збитки та моральну шкоду, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 230 ЦК України в разі визнання правочину недійсним як вчиненого під впливом обману, негативні майнові наслідки покладаються тільки на сторону, яка застосувала обман. Натомість ч. 2 ст. 232 ЦК України передбачає солідарну відповідальність представника та контрагента особи, яку представляють.

Правочин, вчинений у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, є оспорюваним. Такий правочин визнається судом недійсним за позовом сторони, від імені якої діяв представник, або будь-якої заінтересованої особи.

Наслідком визнання недійсним правочину, який вчинено в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, є двостороння реституція. Проте вважаємо, що у випадку зловмисної домовленості представника з іншою стороною, необхідно поновити односторонню реституцію стосовно потерпілої сторони і стягнення майна або грошей правопорушника у дохід держави, що сприятиме добросовісній поведінці учасників цивільного обороту.

Крім загальних наслідків, передбачених ст. 216 ЦК України, наслідком є надання довірителю права вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків і моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням такого правочину. Проте доцільно було б ч. 2 ст. 232 ЦК України сформулювати наступним чином: «Якщо довірителю у зв'язку із вчиненням такого правочину завдано збитків чи моральної шкоди, то довіритель має право вимагати їх солідарного відшкодування від представника та контрагента». Така перестановка слів, з наголосом на слово «якщо», акцентуватиме, що склад правочинів, передбачених ст. 232 ЦК України, не обов'язково повинен характеризуватися певною майновою вигодою для представника чи матеріальною шкодою для довірителя.

Висновки. З'ясування сутності правочину, вчиненого внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною (його представником) дозволило визначити його характерні ознаки: 1) вчинення правочину під час дії інституту представництва; 2) відсутність волі довірителя – воля довірителя підмінюється волею представника; 3) наявність прямого умислу у діях представника та контрагента (його представника), що виявляється у домовленості між ними всупереч інтересам довірителя; 4) відсутність правового значення, чи одержав учасник такої домовленості яку-небудь вигоду від здійснення правочину, чи правочин був вчинений з метою завдання шкоди довірителю.

Список використаних джерел

1. Длугош О. І. Поняття істотності помилки в контексті сучасного цивільного законодавства / О. І. Длугош // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2011. – Вип. 3. – С. 223–226.
2. Інформаційний лист ВСС України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 648/0/4-12 від 15.05.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unpr-rivne.com/index.html?id=48>.
3. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. Г. Керимов. – Київ, 2006. – 19 с.
4. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 1 (101) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/bce90d7b25c17f6dc225754e004b4c96?OpenDocument>.
5. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0009700-09>.
6. Романюк Я. М. Визнання недійсними правочинів, вчинених у результаті зловмисної домовленості з другою стороною / Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – №10. – С. 39–42.
7. Романюк Я. М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» / Я. М. Романюк. – К.: Істина, 2011. – 96 с.
8. Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник / З. В. Ромовська. – К.: Атіка, 2005. – 560 с.
9. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 1985. – Т.1. – 544 с.
10. Хатнюк Н. С. Заперечні угоди та їх правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. С. Хатнюк – К., 2003. – 218 с.
11. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. - 2-е изд. доп./ Ф.С. Хейфец – М.: Юрайт, 1999. – 164 с.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>.

Длугош О. І. Недействительность сделки, совершенной в результате злонамеренного соглашения представителя одной стороны с другой стороной

В статье рассматриваются некоторые аспекты оснований и правовых последствий признания недействительными сделок, совершенных в результате злонамеренного соглашения представителя одной стороны с другой стороной. Анализируются и выделяются основные признаки исследуемых сделок. Приводятся правовые последствия признания рассматриваемых сделок недействительными.

Ключевые слова: сделка, представительство, порок воли, злонамеренная договоренность, недействительность.

Dlugosh O. I. The invalidity of the transaction committed as a result of malicious agreement of one party with another one

Some aspects of the grounds and legal consequences of recognition of transactions committed as a result of malicious agreement by the representative of one party with another one invalid are discussed in the article. It defines the defect of will of the transaction committed as a result of malicious agreement by the representative of one party with another one, which is in the fact that the will of the principal to commit the transaction is absent or intention of the representative does not reflect the true will of the principal. The problem of correlation of deception and intentional actions to committing the transaction as separate grounds for the recognition of the transaction invalid is examined. The given clause analyzes the grounds of delimitation of transactions committed as a result of malicious agreement of the representative from transactions committed by the representative with exceeding his powers or without such powers. The question of delimitation of malicious agreement by the representative of one party with another one from related legal relations that arise, in particular, on the basis of fee agreements is examined.

Keywords: transaction, representation, defect of will, malicious agreement, invalidity.

